

8-Kutadgu Bilig’de hatırat unsurları¹

Ceyda ADIYAMAN²

APA: Adıyaman, C. (2022). Kutadgu Bilig’de hatırat unsurları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 143-154. DOI: 10.29000/rumelide.1073862.

Öz

Kutadgu Bilig siyasetname olarak bilinmektedir. Eser üzerinde pek çok açıdan inceleme yapılmıştır. Kutadgu Bilig hakkındaki literatür de çok zengindir. Bu literatür arasında Kutadgu Bilig’i bir anı ve öz yaşam öyküsü olarak ele alan çalışma yoktur. Yalnız “yaşname” olarak değerlendirilmiştir. Yazarın kendisi hakkında verdiği bilgiler ve yaptığı değinmeler esere gerçekten de yaşname niteliğini vermektedir. Bunun yanında yazarın çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerini sırasıyla ilkbahar, yaz, sonbahar, kış gibi mevsimlere benzetmesi ve bu dönemler üzerine yaptığı değerlendirmeler esere aynı zamanda bir hatıra değeri katmaktadır. Bu çalışma Kutadgu Bilig’i hatırat özellikleri açısından değerlendirmeyi ve hatırat türü kapsamında Türkoloji tarihindeki yerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla hatıraların temel özelliği olan yazar, anlatıcı ve olay kişinin özdeşliği yazarın ben zamiri ile 1. tekil kişi olarak veya değişik anlatım yollarıyla kendisinden söz edip etmediği ve yazarın eserdeki kahramanlar aracılığıyla temsili yönünden ele alınarak Kutadgu Bilig’in yazarı Yusuf Has Hacib ile kahramanları Ögdülmiş ve Aytoldı arasında aranmıştır. Bu özdeşliği gösteren beyitler hatırat özellikleri bakımından değerlendirilmiş ve Yusuf Has Hacib’in gerek kendi ağzından konuşurken gerekse vezir Aytoldı ve onun oğlu Ögdülmiş’in ağzından konuşurken kendi deneyim, gözlem ve geçmiş yaşantılarını aktardığı belirlenmiştir. Dolayısıyla Kutadgu Bilig’in yalnızca kurgusal bir eser olmadığı, hem hatırat unsurları hem de otobiyografik veriler içerdiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, hatıra, otobiyografi

Elements of memories in Kutadgu Bilig

Abstract

Kutadgu Bilig is known as mirror of prince. A lot of studies have been done on the work for many opinions. The literature on Kutadgu Bilig is also very rich. Among these literature, there is no study that considers Kutadgu Bilig as a memory and autobiography. It was evaluated only as a "yaşname". The information that the author gives about himself and the references he makes really give the work the quality of a “yaşname”. In addition, the author’s comparison of childhood, youth, maturity and old age to seasons such as spring, summer, autumn and winter, respectively, and his evaluations on these periods also add a memory value to the work. This study aims to evaluate Kutadgu Bilig in terms of its memory features and to show its place in the history of Turcology within the scope of memoir type. For this purpose, the identity of the author, narrator and event person, which is the main feature of the memories, is investigated in terms of whether the author refers to himself as the first person

¹ Bu çalışma 25-27 Nisan 2018 tarihleri arasında Türk Tarih Kurumu ve Adnan Menderes Üniversitesi tarafından Kuşadası/Aydın’da düzenlenen Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hatırat Uluslararası Sempozyumu’nda özeti yayımlanan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş tam metnidir.

² Dr., Bağımsız Araştırıcı, Sosyal Bilimler, Türk Dili ve Edebiyatı (Denizli, Türkiye), ceyrinnur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2609-7480 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 13.01.2022-kabul tarihi: 20.01.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1073862]

with the pronoun I or in different ways of expression, and the author's representation through the heroes in the work, the author of Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib and his heroes Ögdülmiş, and Aytoldı. The couplets showing this identity were evaluated in terms of their memoir characteristics and it was determined that Yusuf Has Hacib conveyed his own experiences, observations and past lives both when speaking from his own mouth and when speaking from the language of the vizier Aytoldı and his son Ögdülmiş. Therefore, it has been tried to show that Kutadgu Bilig is not only a fictional work, but also contains both memoirs and autobiographical data.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, memory, authobiography

Giriş

Yazılı metin türleri İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles'ten beri lirik, epik ve dramatik olmak üzere üçe ayrılır (Aristoteles, 1987, s. 5-11). Aslında Aristoteles Poetika adlı kitabında epos ile tragedyanın farklarını ve özelliklerini incelemiştir. Ona göre sanat taklit (mimesis) tir. Epos da tragedyaya da eski çağlarda manzum yazılmaktaydı. O yüzden Aristoteles söz sanatı olarak gördüğü manzum metinleri yansıtmaya dayalı oldukları için görünüşteki ayrılıklarına karşın içten ve derin yapıları bakımından bir bütünlük içinde görür (Ross, 2011, s. 428, 434). Manzum metinler de yapısal açıdan birbirine benzeyen özelliklere sahiptirler. Bundan dolayı ortak ölçüt ve ilkelere göre incelenebilirler. Aristoteles bu aşamada lirik metinleri önce epos ve tragedyaya diye ikiye ayırır. Manzum eserlerin yansıtmaya aracılığıyla "katarsis" yani yazarın arınmasını sağlayacağını söyler. Manzum epos veya tragedyalar içinde bazı dizeler ona göre felsefeye yaklaşır. Ancak yine de şiir felsefe değildir; tarihe hiç değildir. Şiirin felsefeden farkı ise sistematik olmamasıdır. Aristoteles'in ayrımı günümüzde de geçerlidir ve kullanılmaktadır. Örneğin Enginün Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatını Aristoteles gibi bu üçlü ayrımaya göre incelemiştir (Enginün, 2003, s. 16).

Yazılı metin türleri Latin edebiyatından itibaren düzyazının gelişimiyle farklı bir biçimde de tasnif edilmektedir. Manzum türler didaktik ve pastoral türlerin epik, lirik ve dramatik türlere eklenmesiyle beşe çıkmıştır. Mensur türler ise manzum türlere benzer biçimde didaktik ve dramatik olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Makale, fıkra, eleştiri, röportaj, mektup, biyografi, seyahatname ve hatıra gibi metinler genel olarak didaktik niteliklidir. Mensur dramatik türler ise tiyatro, öykü ve roman olmak üzere üç ana kola ayrılır (Özdemir, 1981, s. 323-325). Buna bağlı olarak anılar edebiyat sanatı ile sosyal bilimlerin bir şubesi olan tarih bilimi arasında bağlantı kurmaya yarayan bir araçtır (Olgun, 1972, s. 405). Yazarının mesleğine göre anılar edebî, siyasî, askerî vb. içerikli olabilir. Ancak bu tür içerikler yazarının sosyal statü ve mesleğine göre kurgulandığı için olay odaklı anılarda yer alır. Kişiliğin oluşumunu, dönüşümlerini ve deneyimlerini konu alan anılara ise kişilik odaklı anılar demek uygun olabilir (Birsell, 1972, s. 378; Uluğlar, 2006, s. 19-110).

Anı türünün tarihsel gelişimi

Anı türü ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler görülmektedir. Bunlardan ilki, Xenophon (İÖ ~ 426-355)'un daha 25 yaşında iken paralı asker olarak saflarına katıldığı Büyük İskender'in ordusunun Pers seferinden bozgunla geri dönüşünü anlattığı ve "dağınık, pusulasız, rehbersiz, düzensiz yürüme" anlamına gelen Anabasis adını verdiği anılarını içeren kitabının, hatırat konusunda ilk örnek olarak kabul edilmektedir. Bu yaygın görüş pek çok çalışmada yinelenmiştir:

“İncelediğimiz kaynaklara dayanarak, anı türüne ait ilk eserlerin Antik Yunan’da yazıldığını ve askeri nitelikli olduğunu söyleyebiliriz. Bu türü temsil ettiği bilinen ilk eser, Ksenophon’un Anabasis’idir” (Eryılmaz, 2011, s. 54).

“Bu türün ilk yazarı olarak, İlkçağ yazarlarından Ksenophon kabul edilir” (Altınova, 2003, s. 8) ve *“Anabasis adlı eser bu türün ilk örneklerinden sayılır.”* (Kavcar & Oğuzkan, 1999, s. 126).

Xenophon da Platon gibi Sokrates’in öğrencisidir. Antik Grek güldürü yazarı Aristophanes Bulutlar adlı oyununda Sokrates’in olumsuz bir portresini çizerken Platon bütün diyaloglarında Sokrates’i en büyük filozof olarak olumlu yönleriyle aktarır. Xenophon (1994) da Memorablu Sokratu adlı anı kitabında Sokrates’i yüce bir kişilik olarak anlatmıştır (Dorion, 2005, s. 39, 90, 107). Bu bilgi ışığında, geziye dayalı bir anı olabilecek Anabasis (Ksenophon, 1962)’i anı türünün ilk örneği olarak kabul eden görüş, tarihçiliği öncelikle felsefeyi görmezden gelmektedir. Geziye dayalı gözlemler anı sayılacaksa Herodotos’un Grekçe “gezerek görüp araştırdığını öyküleme” anlamına gelen “Historiae”³ adlı büyük eseri (Herodotos, 1972, s. 8) ilk örnek sayılmalıdır.

Yukarıda anı türünün olay odaklı ve kişilik odaklı olmak üzere ikiye ayrılabilirliği belirtilmişti. Bu bağlamda başka bir yanlıştan daha düzeltilmesi gerekir. Rousseau’nun İtiraflar (Les Confessionnes)’ı, bir nevi yazınsal günah çıkarma ve arınma (katharsis) niyetiyle yazılmıştır. İtiraflar, kişilik odaklı oldukları için bu tür anıların özel ve alt adı olan otobiyografi terimiyle anılmaktadırlar. Bu eseri Rousseau Katolik Kilisesi tarafından İncil’den sonraki ikinci kutsal kitap sayılan De Civitate Dei adlı eseri İ.S. 410’da yazan Saint Augustinus (354-430)’un, Confessionnes adıyla Latince yazdığı eserinden etkilenerek yazmıştır. Bu yüzden Rousseau’dan söz edildiğinde onun örnek aldığı Saint Augustinus ve eserinden de söz edilmelidir. Benzer biçimde Rousseau Nouvelle Heloise adlı eserini Abelardus’un otobiyografisinden esinlenerek kaleme almıştır. Abelardus eserinin başında *“kendime ilişkin talihsizlik tablosunu gözlerinizin önüne sermek istiyorum”* der⁴ (Abelardus, 1988, s. 15).

Benzer tartışmalı durumları Türk edebiyatı tarihinde de görülebilir. Türkçedeki ilk hatırat konusunda paylaşılan yargı, ilk metinlerin Bilge Kağan ve Kültigin Yazıtları olduğudur. Okay’a göre *“Bilge Kağan’ın ifadesiyle yazılmış Göktürk Kitabeleri”* *“ilk örnekler”* arasında yer alır (Okay, 1997, s. 445). Altınova anya ilişkin kavram kargaşasını ele aldığı yazısında Olgun ve Özkırmımlı’nın verdiği bilgilere dayanarak bu görüşü yinelerken (2003, s. 8), Birinci *“Türkçe’deki ilk örneği olarak Bilge Kağan’ın (Ö.734) Göktürk Kitabeleri bilinmektedir.”* der (1998, s. 611-620). Uluğlar da bu genel eğilimi şu sözleriyle betimler:

“Kaynakların büyük bir kısmı Türk edebiyatında hatıra türünün ilk örneğinin Bilge Kağan’a ait olan Kök Türk Metinleri olduğunu savunmaktadır. Bazı kaynaklarda ise bu türe ait olan ilk eserin Babür Şah’ın Babürname’si olduğu belirtilir.” (Uluğlar, 2006, s. 8).

Gerçekte Tonyukuk Yazıtı ilk Türkçe anı metnidir. Bu gerçek daha önce *“Bilge Tonyukuk Türk hatıra edebiyatının ilk temsilcisi ve ilk Türk tarihçisidir”* (Ercilasun, 2009, s. 131); *“...metin biraz “sivil” bir “hatıra” metnidir”* (Akar, 2020, s. 56) ve *“Bilge Tonyukuk, kendi ismiyle ebedileşen kitabesini, ölümünden az önce, hâtırat tarzında yazarak, M. S. 720 - 725 yılları arasında dikmiştir.”* (Banarlı, 1983,

³ Historiae bugün İngilizcede ikiye bölünmüş olarak yaşamaktadır. “History” tarih anlamına gelirken “story” biçimi öykü kavramının adı olmuştur. Tarih yazarlığı her ikisi de Eski Yunancadan geçen “historiae” ve “graffein” sözcüklerinden yapılmış historiography terimiyle karşılanırken öykü anlatımı “storytelling” terimiyle karşılanmaktadır. Fransızca da sözcük tek, anlamı ise kullanıldığı yere göre oluşan öykü/tarih anlamlı “histoire” sözcüğüdür. Arapçadaki “ustûre” ve Arapça kurala göre “efâil” kalıbından yapılan çokluk biçimi “esâtir” de Eski Yunanca “historiae” sözcüğüne dayanır ve Süryanice aracılığı ile Arapçaya oradan da öbür Müslüman toplumların dillerine geçmiştir. Sözcük bu son kültür çevresinde “mitoloji” anlamında kullanılmaktadır.

⁴ Ailesini, doğumunu, çocukluğunu, eğitimini, arkadaşlarını, tartışmalarını, dinî duygularını, görevlerini, piskopos Fulbert’in yeğeni Héloise’e duyduğu aşkı ve cennetten cehenneme dönüşen trajik yaşamını canlı tablolarla betimler. Birinci kişi ağzından yazılan eser birey iradesi ile kalbin istekleri arasında bocalamayı ve bu ikisiyle Tanrı iradesinin çatışmalarını anlattığı için trajik niteliklidir.

I, s. 70) biçiminde dile getirilmiştir. Bu yazıt 725, Kültigin Yazıtı 732, Bilge Kağan Yazıtı da 734'te dikildiğine göre ilk metin Tonyukuk'a aittir. Tonyukuk'un kendisi tarafından yazılan yazıtta katıldığı savaşları, hayatını, devlet yönetimi ve kağanlara yönelik görüşlerini anlatır. Bu yönüyle kişisel bir tarihtir. Yazıtta göre iki bilişsel işlem arasında bir oluşum süreci yaşamakta ve sonunda karar verilip plan yapılarak uygulamaya koymaktadır: Sakınmak ve ötünmek. Ötünmek eski Türkçede astın üstüne düşüncesini sunması, arz etmesi, ricada bulunması anlamına gelir. Ast üste ötünür. Sakınmak ise endişelenmek, kaygılanmak ve derin düşünmek demektir. Bu düşünmenin içinde korunma kaygısı da vardır. Tonyukuk metninde altı kez ötünmek, dört kez de sakınmak kullanılmıştır (Ercilasun, 2016, s. 703-705; Aydın, 2019, s. 154; Şirin, 2016, s. 514, 471, 474; Akar, 2020, s. 144). Metinde zihinle ilgili en önemli kavramlar ötünmek ve sakınmak sözcükleriyle dile getirilmiştir. Her iki işlemin de mahrem, gizli ve siyasî nitelikli olduğundan yola çıkılarak Tonyukuk'un devlet terbiyesi ve ciddiyeti içinde düşünüp davrandığı sonucuna ulaşılabilir. Sonuç olarak, Tonyukuk metni içerdiği anı ve otobiyografi unsurları bakımından bir itirafname ve müdafaa namedir.

Anı türüne ilişkin olarak tartışılması gereken başka bir önemli örnek de Kaplan'ın tutumudur. Kendine değer verme konusundaki denemesinde Kaplan, doğu felsefesinin şahsiyeti ezici bir rol oynadığını söylemektedir:

“... pısrık bir çocuk... İşte Doğu yüzyıllarca insanı böyle yetiştirmiştir. Eğilmek, ezilmek, silinmek!” (Kaplan, 1975, s. 159).

Kaplan'ın başka bir önyargısı da şu sözlerdedir:

“Türk edebiyatında hâtrât nev'i batı edebiyatına nazaran çok az gelişmiştir... Tanzimat'tan sonra Batı edebiyatının tesiri ile, Mithat Paşa gibi devlet adamları, Abdülhak Hâmid, Halit Ziya gibi büyük edipler de hâtrâlarını yazmışlardır... Biz yaşamış, fakat hayatımız üzerinde düşünmeye ve onu anlatmaya önem vermemişiz.” (Kaplan, 1975, s. 157, 158).

Kaplan “Hâtrât Üzerine” başlıklı ve 1966 tarihinde yayımlanmış bir yazısında şunları söyler:

“Batı edebiyatlarında hâtrât türü çok mühim bir yer tutar. Doğu edebiyatlarında ise Türk edebiyatı dahil ona pek az rastgelinir... Doğulu insan umumiyetle hayata ve dünyaya değer vermez. Hele fert, onun nazarında büyük bir kıymet taşımaz. Doğu dinleri, Budizm ve İslâmiyet, bilhassa onları halk tabakalarına kadar yayılmış ve bozulmuş şekilleri hayat ve dünyayı hakir görürler... Sadece dinler değil, sosyal şartlar, siyasî rejimler, aile ve okul terbiyesi de, doğuda insanları, kendi kendilerini hakir görmeğe, silmeye, ezmeye çalışmışlardır.... doğu edebiyatlarında hâtrât türünün bulunmayışı dinî, felsefî, içtimâî, ruhî derin sebeplere dayanıyor. Bizde bu türe girebilecek eserler, Tanzimat'tan sonra yazılmıştır. Eski Türk edebiyatında bunun hayrete şayan bir istisnası vardır: Babür.” (Kaplan, 1998, s. 132-135).

Okay'ın daha nesnel bilgiler verdiği ve isabetli yargılar ileri sürdüğü görülür:

“Batı edebiyatlarında XVI. yüzyılda özel bir tür halinde ilk örnekleri görülen hâtrât, Doğu milletlerinde genellikle tarih, seyahat, tezkire, menâkıb gibi daha yaygın türlerde yazılmış eserlerin içinde yer almaktaydı. Arap literatüründe rihlât, vefeyât, havâdis; Farsça'da sefernâme, tezkire nevelerindeki kitaplarda yer yer dikkati çeken hâtrâ notlarına Türkçe'de de vekâyi', sergüzeşt, seyahatnâme, sefâretnâme gibi metinler arasında rastlanır. Hâtrât, yine otobiyografik birer anlatım türü olan seyahatnâme, sefâretnâme, rûznâme (günlük), tezkire, muhtıra, menkıbe ve mektup gibi yazı türleriyle benzerlik taşır.” (Okay, 1997, s. 445-449).

Tanzimat öncesinde elbette Babür'den başka anı yazarları da vardı. Prof. Okay'ın saydığı eserler arasında Seydî Ali Reis'in Mir'atü'l-Memâlik'ini, Mimar Sinan'ın defterlerini ve Pirî Reis'in Kitab-ı Bahriye'sini, Barbaros Hayreddin Paşa'nın anılarının yanına koymalıdır. Kanuni'nin Edirne'ye sürdüğü Lütfü Paşa'nın Asafname'sini Keçecizâde İzzet Molla'nın Mihnet-Keşân'ını da anı saymak mümkündür. Kâtip

Çelebi'nin Süllemü'l-Vusûl adlı özyaşam öyküsü de önemle anılmalıdır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sine ise Herodot'un Tarih'ine nasıl bakılıyorsa öyle bakmak gerekir. Evliya Çelebi görüş araştırıldığı konuları anlatırken kendi yaşamının izlerini de bu anlatımların içinde vermiştir. Şair tezkirelerinde de hatırat unsurlarına rastlamak mümkündür.

Kutadgu Bilig'de hatırat unsurları

Eserde⁵ Arapça “hatır” sözcüğü bir kere şairlerin dili övülürken gönül, kalp anlamında geçer. Farsça “yad kılmak” metne sonradan eklenen mensur mukaddimede yer alır. Eserin asıl kısmında “bayat yadı” biçiminde Tanrı'yı zikretmek, anmak anlamında dinî bir kavramı karşılamak üzere kullanılmıştır. Türkçe hatırlamak anlamına gelen “üşkür-/üşkir-/üşgür-” eylemi de eserde üç kez geçer. Dîvânü Lugâti't-Türk'te üşkür- eylemi için “1. Teşvik etmek, kıskırtmak; 2. Üflemek, üfleyerek ılık çalmak; 3. Hatırlamak” karşılıkları verilmiştir. “*Ol unutmış sözüğ üşkürdi*” cümlesinde hatırlamak anlamıyla örneklenir (Ercilasun & Akkyounlu, 2014, s. 936, 108; Kaçalin & Ölmez, 2019, s. 540). Kâşgarlı Mahmud bu sözcüğü Arapça “tezekkera” (تذكرا) karşılığında kullanmıştır (Dankoff & Kelly, 1985, s. 61; Clauson, 1972, s. 261). Kâşgarlı Mahmud'un verdiği üç anlam Brockelmann ve Rasanen tarafından “1. hetzen; 2. schreien, pfeifen; 3. sich erinnern” sözcükleriyle karşılanmıştır (Brockelmann, 1928, s. 237; Rasanen, 1969, s. 523); Erdal ise sözcüğün üş- eylemine eylemden eylem yapan –gUr ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu belirtir (Erdal, 1991, II, s. 754).

Hatırlamak anlamındaki anılan eylemin geçtiği beytlere göre hakan Küntogdı Ögdülmiş'e Odgurmuş'ın halini, sağlığını, dua ederken kendisini hatırlayıp hatırlamadığını sorar. Küntogdı yanıt olarak duanın insan yaşamına ilişkin önem ve değerinden söz eder.⁶ Aklı temsil eden Ögdülmiş Küntogdı'nın bu dinî nitelikteki sözlerini “*köni yarlıkadı bilig birle tüz*” yani “*bilgi ve eşitlik ile doğru söyledi*” diyerek onaylar. Yusuf Has Hacib başka bir beyitte⁷ eseri yazma amacının okuyanlarca hatırlanıp kendisine dua edilmesi olduğunu belirtir. Ögdülmiş arkadaşı Odgurmuş ölürken miras (kumarı) olarak bıraktığı “*tayak*”ı yani asayı, değneği ve “*rekve*” yani çanağı, tası Küntogdı'ya verir. Küntogdı asayı, değneği (tayak) alıp çanağı (rekve) kardeşinin yüzünü görmek istediğinde hatırlaması için Ögdülmiş'e verir.⁸ Bağımsızlığı ve gücü simgeleyen asa, değnek Küntogdı'da kalmış, çanak ise Odgurmuş'ın tok gözlülüğünü hatırlatmak ve Ögdülmiş'in de öyle olmasını sağlamak amacıyla Küntogdı tarafından Ögdülmiş'e verilmiştir. Böyle nesnelere alanların elinde “hatıra” kalır, yani sahibini hatırlatır. Bunlara günümüz Türkçesinde “andaç” denir. Aynı zamanda bunlar işlevsel değil simgesel değerleri yüzünden verildikleri için “armağan” yani “gift/hediye” olarak nitelendirilirler. Kutadgu Bilig'de bu anlamı karşılamak üzere “*ertüt, beleg, tozğu~tuzğu, boşuğ, tañuk, açığ, kumarı*” sözcükleri kullanılır (Teres, 2008, s.367-370; Şen, 2007, s. 240-259; Naskali, 2007, s. 233-239; Coşar, 2008, s. 33-48).

Anı metninin ana ölçütü yazar, anlatıcı ve olay baş kişisinin özdeşliğidir. Bu yüzden eserde ilk aranacak özellik, yazarın ben zamiri ile 1. tekil kişi olarak veya değişik anlatım yollarıyla kendisinden söz edip etmediğini belirlemektir.

Kutadgu Bilig'i politik, dinsel, toplumsal, ekonomik, yönetsel, pedagojik, ahlâkî, yazınsal, hukuksal, askerî, bilimsel, felsefî, tarihsel, dilbilimsel vb. açılardan okumak, çözümlemek ve değerlendirmek Türk düşüncesine yeni açılımlar getirmektedir. Bu bağlamda yazar-kahraman özdeşliği ve yazarın eserdeki kahramanlar aracılığıyla temsili yönünden bakıldığında iki kahramanın Yusuf Hâs Hâcib'i temsil ve

⁵ Çalışmada kullanılan beyitler ve numaraları Arat (1999)'ın düzenlediği Kutadgu Bilig metnine göre verilmiştir.

⁶ 5832. negü tér méni üşgürür mü du'ân / du'â ol bayattın belâka emân

⁷ 6503. okığlı okısa méni üşgürüp / du'â kılğa mu tęp maña bir turup

⁸ 6326. sen algıl bu rekve kadaşın özin / munñ birle üşgür tilese yüzin

ifade ettiği görülür: Vezir Aytoldı ve oğlu Ögdülmiş. Bunların yaptıkları konuşmalarda yazar anılarını ve özyaşamöyküsünü yansıtır. Kurguya göre önce olaylar Aytoldı'nın gözünden anlatılır. Aytoldı Balasagun kentinden Kaşgar'a atıyla gelir. Kaşgar'da bir handa kalır. Burada Küsemîş adlı bir arkadaş edinir. Küsemîş onu saraydan bir Hâcib ile tanıştırır. Aytoldı Küsemîş'in aracılığıyla adı verilmeyen Hâcib unvanlı kişi sâyesinde saray hizmetine girer ve vezirliğe kadar yükselir. Ögdülmiş, babasının ölmek üzere olduğu kendisine bildirilince babasının yanına gider ve onun vasiyetini dinler. Aytoldı Küntogdı'dan oğluna sâhip çıkmasını istemiştir. Onu Küntogdı'ya "kumarı" yani emânet veya evlâtlık olarak bırakır. Aytoldı'nın vefâtı çok içten ve etkileyici sözlerle anlatılır. Bu noktadan sonra olaylar Ögdülmiş'in gözünden anlatılmaya başlanır. Küntogdı sarayına güvenilir ve liyâkatli bir görevli almak ister. Ögdülmiş aklına gelir ve vezirinin oğlunu buldurup hizmetine alır. Onu yetiştirir. Doğru düzgün bir yaşam sürmeye başlayan ve Küntogdı'ya bağlı bir biçimde çalışan Ögdülmiş mesleğinde hızla yükselir. Yazar ile Aytoldı'nın mı Ögdülmiş'in mi daha özdeş olduğu açık değildir. Eğer yazar Ögdülmiş ile aynı kişiye Aytoldı'nın başından geçenler anıdan kurguya dönüştürülmüştür. Eğer yazar ile Aytoldı özdeş ise bu durumda Ögdülmiş tamamen kurgusal bir kişi olur. Ne var ki yazarın kendi yaşamını iki ayrı kişiliğe bölerek onların kendisini temsili üzerinden bir yaşamı iki kişiye paylaştırdığı da düşünülebilir. Eserde hem Aytoldı'nın olgunluk ve yaşlılık dönemi, hem de Ögdülmiş'in gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemleri anlatılmaktadır. Ayrıca Yusuf eserin başında ve sonunda birinci kişi ağzından da okuyucuya yaşam deneyimlerinin sonuçlarını belirterek öğüt vermeyi ihmal etmez. İşte bu üç ayrı biçimdeki konuşmalar Aytoldı, Ögdülmiş ve yazarın kendi ağzından anlatılanlar hatırat unsurları içeren otobiyografik ifadelerdir. Yazar aslında bu ifadelerde bir yandan aile, çocukluk ve eğitime ilişkin bilgiler verirken bir yandan da sivil yaşamdan politik yaşama ve aileden saraya uzanan çizgide meslekî olgunlaşmasını ve bu iki alandan edindiği deneyimleri öğüt biçiminde okuyucuya sunmaktadır. Dolayısıyla eserde hem olay odaklı hem de kişilik odaklı anı unsurları bulunmaktadır.

Bazı çalışmalarda Kutadgu Bilig yazarının yaşamına ilişkin veriler, *yaşname* türü açısından değerlendirilmiştir. İlk defa Kutadgu Bilig'in 364-377. beyitlerinde yaşname özelliği bulunduğunu ileri süren Amil Çelebioğlu'dur. Çelebioğlu (1985, s. 151-286)'na göre Kutadgu Bilig'deki ömrün mevsimlerine ilişkin sözler *yaşname* olarak görülebilir. Kutadgu Bilig'in yaşname özelliği taşıyan beyitlerine dikkat çeken Ercilasun da "*şairin yaşlılığını anlattığı kısım, edebiyatımızın ilk yaşnâmesi (yaş şiiri) gibidir.*" der (Ercilasun, 2009, s. 299). Onun başlattığı tartışmayı sürdüren Kaya, Kutadgu Bilig'deki yaş dönümleriyle ilgili beyitlerin yaşname olarak kabul edilemeyeceğini söyler. Ayrıca eserdeki merdiven motifine dikkat çeker (Kaya, 2012, s. 574). Nalbant da yaşnamelere ve merdiven motifine değinip konuyu tartıştıktan sonra Kutadgu Bilig'deki yaş dönümleri ile ilgili sözlerden hareketle eserin yaşname olup olmadığına ilişkin tartışmanın devam edeceğini söyler (Nalbant, 2016, s. 179-191).

Esere yaşname geleneği içinden değil de gençliğin, yaşlılığın ve yaşamın değeri açısından bakan iki çalışma vardır: Bunlardan ilki Cemiloğlu (1990)'na aittir. İkincisi ise Tekin (1997) tarafından kaleme alınmıştır. Her iki makalede de Kutadgu Bilig'de yer alan gençlik, yaşlılık ve ölüme ilişkin beyitler değerlendirilmiş ve yazarın hayat görüşü betimlenmiştir. Tekin ayrıca çalışmasında Yusuf Has Hacib'i ölüm düşüncesinin Türk şiirindeki en önemli temsilcisi olan Cahit Sıtkı Tarancı ile karşılaştırmıştır. Tekin (1997, s. 323-350) konuyu dört alt başlıkta ele almıştır:

1. Gençliğin çabucak geçişi ve geri gelmeyişi
2. Gençlik-yaşlılık sınırı ve yaşlılık belirtileri
3. Gençliği yaşamak

4. Ölümün kaçınılmazlığı

5. Ölüm ötesi

Cemiloğlu ve Tekin'in çalışmaları, eserdeki yaşam dönemleri ve dönümleri ile yaşamın değerine ilişkin beyitlerin yaşnameden çok anı niteliği taşıdığını göstermek bakımından önemli kaynaklar arasındadır.

Yaşname etrafındaki çalışmalarda örnek metinde yer alan iki ayrı veri kümesi birbirinden ayrı ele alınmalıdır. Bunlardan birincisi herkesin başına gelecek olan yaşa bağlı dönem ve durumların anlatıldığı beyitlerdir. Bunların yazarının içinde yaşadığı dönemin sözlü kültüründe var olan yaşname geleneğinin esere yansması olduğu düşünülebilir. Ancak bundan çok daha önde gelen bir olasılık Budist inanç geleneğinde de antik Yunan geleneğinde de ortak olan yaş ile dört unsur ve mevsimler arasındaki koşutluk anlayışının eserde yansıtılmış olmasıdır. Arapçada "ustukussat" dört unsur için kullanılır. Bunun aslı Eski Yunanca "stoikoi" dur. Unsurlar demektir. Kutadgu Bilig'de pek çok beyitte bu kavramın Toharca karşılığı olan "tadu" sözcüğü kullanılır. Bilindiği gibi Budizm Türkler arasında Toharlar aracılığıyla yayılmıştır. Dört unsur anlayışı Sogdlar aracılığıyla Türkler arasında yayılan Mani dininin de temel ilkelerindedir. Humoral patoloji de denilen bu bilgi, Türkçenin sonraki dönemlerinde de çâr unsur, anasır-ı erbaa, ahlat-ı erbaa, erkân-ı erbaa gibi terimlerle çeşitli eserlerde işlenmiştir. Kutadgu Bilig'deki ömrün mevsimlerine ilişkin sözlerin işte bu inançların bireşimi bağlamında genel kanılar olarak değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Kutadgu Bilig'de geçen yaşam dönemleri, dört unsur ve vücut sıvıları ile mevsimlere ilişkin düşünceler arasındaki eşdeğerlilik beyitlere göre⁹ aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

yaş dönemi	unsur	mevsim	düšte görülenler	artan sıvı	çözümü
çocuk/kiçig	hava	bahar/ yaz	kızıl, kara renkler	kan	kan aldırılmalı
genç/yiğit	ateş	yaz/ yay	sarı, pembe renkler ile safran veya öğütülmüş şeyler	safra	midesi boşaltılıp kudret helvası yedirilmeli
olgun/er	toprak	güz/küz	siyah dağ, kuyu, çukur	sevda	ilaç içirip beyni temizlenmeli
yaşlı/karı	su	kış/kış	akar su, dolu, buz	balgam	sıcak şeyleri yiyip içmelidir

Tablodan ve ona temel olan beyitlerden anlaşılacağı gibi bu eşleştirme ve görüşler yaşname kuramını da yansıtır. Ancak herkese uyan ifadeler oldukları için bunlara anı değeri yüklemek doğru olmaz.

Eserin 359-397. beyitleri arasında Yusuf Has Hacib iki ana fikir etrafında yaşamın değerine ilişkin duygu ve düşüncelerini anlatır. 363-375. beyitler arasında yaşnamelere benzer biçimde vücudun dönemlik

⁹ 6006. takı bir tüş ol kör bu yıl faşlıña / tadusı küçenip barır aşıña
6007. yıl ülgü yaz erse kiçig erse er / kızıl körse barça yağız körse yér
6008. anı kan küçemiş bolur belgüllüg / ayu bér kan alsun añar ülgüllüg
6009. yıl ülgü yay erse tüşegli yégit / sarığ al tüşese ya kürküm ögit
6010. sarığ küçenmiş bolur ay büğü / özini boşutğu terengbîn yégü
6011. yıl ülgü küz erse er erse orut / kara körse tağ ya kuğuğ körse üt
6012. bu sewdâ küçenmiş bolur ay kadaş / ot içgü meñesin arıtğu adaş
6013. kış erse yana tüş körüglü karı / akar suw tüşese ya buz qar tolı
6014. küçenmiş bolur kör anıñ balgamı / isig neñ yétürgü içürgü emi

durum ve tepkilerini anlatır. Bu beyitlerde¹⁰ yaşa bağlı değişmelerin gözlemci bir yaklaşımla betimlendiği görülür. Kitaba Kutadgu Bilig adını veriş nedenini ve kahramanların hangi kavramları temsil ettiğini belirttikten sonra Yusuf Has Hacib gençlere seslenir. Sevinçle yaşayıp giden gençlerin doğruluktan şaşmamalarını, gençlik eldeyken bunu boşa tüketmemelerini öğütler. Bu öğütleri gençler gönülden dinlemelidir. Çünkü yazar bu dönemi çoktan geçirmiştir. Deneyimiyle konuşmaktadır. Eğer öğütleri tutulursa yararlı bir yaşam sürülür. Yoksa kırkı geçtikten sonra son pişmanlık fayda etmez. Çünkü gençlikle yaşlılığın sınırı kırk yaştır. Yusuf 364-366. beyitler arasında otobiyografik bilgiler sunar. Şimdi yaşı elliyi geçmiştir. Altmış yaş ise onu çağırılmaktadır. Dolayısıyla iki yaşın ortasında 55 yaş dolaylarında bulunmaktadır. Artık güçsüz ve yorgundur. Görmesi zayıflamıştır. Saçları kırışmıştır. Beli bükülüp yay gibi olmuştur. Bu ifadelerden ve eserini on sekiz ayda yazarak 462 yılında tamamladığını söylediği (6495., 6623. ve 6624.) beyitlerden yola çıkılarak yazarın doğum tarihine ilişkin şöyle tahminlerde bulunulmuştur:

“...kitabı yazdığı sırada 55-59 yaşlarında olmalıdır. Eser 1069/1070’te yazıldığına göre Yusuf’un 1010/1015 yılları arasında doğduğunu tahmin edebiliriz.” (Ercilasun, 2009, s. 293) ve “Kutadgu Bilig adlı eserini elli yaşlarında yazmaya başladığı göz önüne alınırsa şairin, 1015-1017 yılları civarında doğduğunu söylemek mümkündür.” (Yavuz, 2008, s. 143).

Eserde Aytoldı veya Ögdülmiş’in yaşamına, deneyimlerine, duygu ve düşüncelerine ilişkin veriler de vardır. Yazar kurgusal kişileştirme için kendi yaşamından hareket etmiş ve Aytoldı ile Ögdülmiş tiplerini hem babasının hem de kendisinin anılarını kurguya dönüştürerek yaratmıştır. Örneğin Aytoldı’nın hasta yatağında iken Küntogdı’ya söylediği sözleri içeren 1097-1105. beyitler¹¹ ile Yusuf Has Hacib’in kendi ağzından yaşlanma sürecinin evrelerini anlattığı 6528-6532. beyitler¹² arasında gençlikten yaşlılığa, yiğitlikten yorgunluğa, kara saçlılıktan ak saçlılığa, dik ve ok gibi duruştan yay gibi beli bükük duruma, parlak benizlilikten yanakların solmasına doğru geçirilen fiziksel değişiklikleri betimlemek bakımından benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerlik eserin içerdiği hatırat unsurları açısından önemli bir ipucudur. Çünkü ifadelerdeki bu çarpıcı benzerlik, yazar ile kahramanlardan biri olan Aytoldı arasındaki özdeşliğin de kanıtıdır. Bunlar “yaşanmışlıkların anlatısı olarak hatırat unsuru” diye nitelenebilir. Her ne kadar birinci kişi ağzından sunulmasalar ve biyografik bilgilerin yetersizliği nedeniyle yazar-kahraman özdeşliği için kesin bir yargıya varmak mümkün olmasa da bazı veriler, içtenlik ve etkileyicilik gibi nedenlerle, itiraf ve otobiyografi nitelikli anılar olarak kabul edilmelidir. Nitekim Olgun, anıların en

¹⁰ 0363. küser men yégitlikke öknür özüm / ökünçüm asıg yok keser men sözüüm

0364. kimiñ kırkıta keçe tiriglik yılı / esenleşti erke yégitlik tili

0365. tegürdi maña elgin elig yaşım / kuğu kıldı kuzğun tüsi teg başım

0366. okır emdi altmış mañar kel téyü / busuğ bolmasa bardım emdi naru

0367. kimiñ yaşı altmış tüketse sakış / tatıg bardı andın yayı boldı kış

0368. otuz yıgışın yandru aldı elig / negü kılğay altmış tegürse elig

0369. negü kıldım erki elig men saña / nelük türdüñ emdi bu öçke maña

0370. tatıg erdi barça yégitlik işim / ağu kıldı emdi maña yér aşım

0371. bodum erdi ok teg köñül erdi ya / köñül kılğu ok teg bodum boldı ya

0372. yégitlik negü yıgıdı erse maña / karılık kelip aldı kelgey saña

0373. ayü çezgüçü kel meni çezgüle / yıl ay tutğımı boldum emgek bile

0374. kişensiz küllüdi mañumaz adak / tünerdi yarumaz körügli karak

0375. tatıg bardı öçti kuruğsağ otı / yıradı meniñdin yégitlik atı

¹¹ 1097. yok erdim törüttü igıdıtı meni / kiçig oğlan erdim beğüttü meni

1098. yahñ yüzlüg erdim bütürdi sakal / kara kuzğun erdim kuğu kıldı çal

1099. bodum erdi ok teg egildi bodum / tiriglik tükedi yetildi ödüm

1101. kayu başka kirse kuğu kırtışı / kuğu teg örün kılğu köñlin kişi

1102. kimiñ egri bolsa köni tal boğı / köni kılğu köñlin yetildi ödı

1103. örün boldı erse kara saç sakal / anungu busuğçı ölümke tükel

1105. kara saç örünü ölümün yumuş / kıdur ol tirigke tiriglik küsüş

¹² 6528. esirkep açır men saña ay yégitlik / kamuğ körkümi sen yıratñı

6529. temäm erğuvän teg kızıl meñzim erdi / bu kün za’ferän urğın eñde tarıttım

6530. yıparsıg kara başka kâfır aşudum / tolun teg tolu yüz kayuğa iletım

6531. yaruğ yaz teg erdim tümen tü çéçeklig / hazanmu tüşüttüm kamuğni kırıttım

6532. kađñ teg bodum erdi ok teg köni tüz / ya teg egri boldı egildim töñittım

Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi

Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8

Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714

e-posta: editor@rumelide.com

tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies

Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8

Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714

e-mail: editor@rumelide.com,

phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

önemli iki özelliğinin *içtenlik* ve *gerçeğe uygunluk* olduğunu söyler. Ancak kurgusal eserlerde gerçeğe uygunluk aranmaz (1972, s. 405). Arat da *"Aytoldı ile Ögdülmiş'in şahıslarında şâirin kendini tasvir etmiş"* olduğunu söyler. *"Bu ikisi hakkında eserden öğrendiklerimiz Yusufun şahsı hakkında bildiklerimize uymaktadır."*(Arat, 1999, s. XXIII). Bununla birlikte eserin otobiyografi olduğu düşüncesine kapılmamak gerektiğini de vurgular (Arat, 1999, s. XXIV).

Kutadgu Bilig'in 376-397. beyitleri arasında ise hatırat unsurları pişmanlık, itiraf, tövbe ve istiğfar psikolojisi içinde birbirini izler.¹³ Buna göre yazar birinci kişi ağzından gençliğinde çok kötülük işlediğini, ama sonra doğru yolu Tanrı'nın bağışı ile bulduğunu söyler. Yaşadığı aydınlanmayı, dilini Tanrı vergisi olarak "kelime-i şehâdet" in süslemesi benzetmesi ile dile getirir. Tanrı ile ve kendisi ile bir iç konuşma biçiminde akan bu beyitlerde Yusuf Has Hacib gerek Saint Augustinus gerek Rousseau ve gerekse Gazali'nin El-Munkızu min'ed-Dalâl adlı eserinde görüldüğü üzere yaşamın amacının iyilik, güzellik, doğruluk yani insanlık/humanitas olduğu düşüncesinden hareketle boşa geçirdiği yıllardan duyduğu üzüntüyü ve bu yoğun üzüntüye dayalı olarak yaptığı hayat muhasebesi sonucunda yaşamın değerine ilişkin görüşlerini öğüt biçiminde sergiler. Benzer görüşler yazarın esere niçin Kutadgu Bilig adının verildiğini ve eseri yazma amacını açıkladığı 350-358. beyitler ile 6495-6507. beyitler ve 6616-6628. beyitler arasında da yinelenmiştir. Bütün bu dizelerde klasik itiraf kitaplarının ana fikri olan pişmanlık dile getirilir ve Tanrı'dan bağışlanma dilenir. Kutadgu Bilig'de özür sözcüğü on sekiz kez kullanılmıştır. Bu sözcük daha sonra Sinan Paşa'nın kitabına ad olarak kullanacağı tazarru sözcüğünün de köküdür (Sinan Paşa, 1971). Yusuf Has Hacib Sinan Paşa'dan beş yüz yıl kadar önce şöyle demektedir:

5711. bu kün tevbe birle yanayın mene / idimdin bu 'uzruğ kolayın mene

Bu dizede kulun yönünü Tanrı'ya çevirmesi ve af dilemesi Ögdülmiş'in ağzından anlatılmaktadır. Ögdülmiş arkadaşı Ogdurmuş'a 5688-5720. beyitler arasında geçmiş yaşamından dolayı *ökünç* yani pişmanlık duyduğunu, gençlik günlerini boşa geçirdiğini, gençken yiyip içip ömrünü boşa geçirdiğini, insanları üzüp küstürdüğünü, eliyle diliyle onlara zarar verdiğini, onları ezdiğini, Tanrı'dan uzaklaşp günaha battığını, artık tövbe ederek ölmeden önce ibâdete başlayacağını söyler (Kocaoğlu, 1970, s. 20-21). Bu beyitler klasik "confession" cümleleridir. Yani tıpkı Aytoldı'nın yaşlılıkta söylediği gibi ve tıpkı Yusuf Has Hacib'in eserin sonunda kendi yaşlılık hâllerini anlatırken yaptığı gibi Ögdülmiş'in dilinden de okuyucu belli bir yaşa gelip olgunluğa eren bir kişinin hayat muhasebesi yapmasına ve bu muhasebe sonunda tövbe edip Tanrı'ya yönelmesine tanık olmaktadır. Türkçedeki örneği görülen bu Tanrı'ya

¹³ 0376. oduñıl ay kökçin ölümke anun / bu keçmiş kününke sıgt kıl ünün
0377. keçip bardı öd kün yawalık bile / bu kalmış künün birle 'uzrün tile
0378. ay muñsuz idim meñü tutçı tirig / ölümke törüttün bu sansız tirig
0379. tiler men seniñdin du'âm bu sözün / tirig tutğıl ança yaşım kıl uzun
0380. seniñdin kolup küç bu söz başladım / tükel kılğuka küç sen ök bir idim
0381. tilim tınma öggil yaratığlını / yarağsızını méndin yıratığlını
0382. öğürdi törütti yaruttı köñül / köni yol öze tuttı köñlüm amul
0383. karañkuda erdim yaruttı tünüm / tünerigte erdim toğurdi künüm
0384. azıp yügrür erdim ayu bérdi yol / küyer erdim otka küdezmese ol
0385. öğürdi adırdı kötürdi méni / azuqlar yolındın kiterdi méni
0386. köñülüg bezedi yaruqluk bile / tilimni bezedi tanuqluk bile
0387. köñül bérdi köz hem ukuş ög bilig / aç bérdi sözüm yoritı tilig
0388. habib sawçı yolu méni yetteçi / ol ok sawçı bolsu elig tuttaçı
0389. bu barça idim fazlı erdi kamuğ / ağırladı mén teg tapuğsuz kuluğ
0390. muniñ şükri emdi neteg öteyin / tirig bolsa özüm yılın hem ayın
0391. ilâhi bilür sen bu 'acizlikim / sañar ok açar-men muñum hem takım
0392. kılumaz ma şükriñ saña men bére / meniñdin şükür kıl saña sen sira
0393. köni yol öze tüz tuta bér méni / suculma meniñdin bu imân tonı
0394. tenimdin çıkarda meniñ bu cânım / şahâdet bile kesgil ahır tımın
0395. özüm kalsa yalnız kara yér katın / mañar ıdğıl anda öküş rahmetin
0396. tapuğsuz kuluñ men yazukum öküş / özün fazlı birle keçür ay küsüs
0397. kamuğ müminig sen tözü yarlıka / yarınkı bekadın bu kün kıl likâ

yöneliş ve yakarış, bağışlanma dileği, itiraf psikolojisi, sadece Müslümanlıkta görülen bir ibadet değil aynı zamanda Musevîlik, Hıristiyanlık, Manicilik ve Budacılıkta da kurumsal olarak gelişmiş bulunan bir gelenektir. Dikkat edilirse Yusuf Has Hacib belli bir yaşa kadar Budist olduğu ve sonra İslam'a girdiği için bağışlanma dilememektedir. Gençliğinde işlediği günahları sıralayıp açıklamakta ve bunlardan dolayı Tanrı'dan bağışlanma dilemektedir. Günahtan kaçınma ve af dileme psikolojisinin Türkler arasında İslam'a girmeden önce var olduğu Manici ve Budacı tövbe kitaplarının bulunmasından anlaşılmaktadır (Le Coq, 1941, s. 5; Özbay, 2014, s.7). Özellikle Budacılıkta on türlü günah ve bunların itirafı ile affına ilişkin metinlerin Türkçeye çevrildiği de bilinmektedir (Elmalı, 2016, s. 11).

Sonuç

Kutadgu Bilig doğrudan doğruya hatırat değildir. Ancak her eser az çok yazarının yaşamından ve kişiliğinden izler taşır. Kutadgu Bilig'de bu izler şu biçimlerde karşımıza çıkmaktadır:

1. Yusuf Has Hacib'in kendi yaşamına ilişkin verdiği doğrudan bilgileri içeren beyitler,
2. Aytoldı'nın yaşamından ve yaşam sürecinden kesitler sunan beyitler,
3. Ögdülmiş'in yaşamından ve yaşam sürecinden kesitler sunan beyitler,
4. Yaklaşık on yıllık dönemlerle insan yaşamının dilimlerini belirleyen ve bu dilimler içinde kişinin durumunu anlatan fakat belli bir kişiye özgü olmayıp herkese uyabilecek görüşlerin belirtildiği ve yaşname ile ilgili çalışmalarda dikkate alınan beyitler,
5. Yaşamın ve çeşitli dönemlerinin değeri üzerine tespitler ve bu tespitler üzerinden gençlere öğütler içeren "pendname" niteliğindeki beyitler.

Bunlardan birbirine benzeyen ilk üçünde yazar üç ayrı ağızdan aynı kişinin yaşam deneyimlerini dile getirmektedir. Bu bakımdan yazar ile anlatıcının ve yazar ile kahramanlardan ikisinin zaman zaman özdeşleştikleri görülür. Bu özdeşleşmeyi gösteren beyitler hatırat unsurları olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada Kutadgu Bilig'in yalnızca kurgusal bir eser olmadığı, Yusuf Has Hacib'in gerek kendi ağzından konuşurken gerekse vezir Aytoldı ve onun oğlu Ögdülmiş'in ağzından konuşurken kendi gözlemlerinden ve geçmiş yaşantılarından pek çok beyitte söz ettiği, dolayısıyla eserin hatırat unsurları ve otobiyografik veriler içerdiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Abelardus P. (1988). *Bir mutsuzluk öyküsü (felaketler tarihi)*, (Betül Çotuksöken, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akar A. (2020). *Bilge Tonyukuk yazıtı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Altınova B. (2003). Kavram kargaşası çerçevesinde edebî bir tür olarak hatıra, *Türkbilig*, 6, 3-12.
- Arat R. R. (1999). *Kutadgu Bilig-I: metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aristoteles (1987). *Poetika*, (İsmail Tunalı, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın E. (2019). *Tonyukuk*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Banarlı N. S. (1983). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Birinci A. (1998). Hâtırat türünden kaynakların tarihî araştırmalardaki yeri ve önemi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14 (41), 611-620.

- Birsel S. (1972). Anı üzerine, *Türk Dili Dergisi*, Anı Özel Sayısı, 21(246), 377-397.
- Brockelmann C. (1928). *Mitteltürkischer wortschatz*, Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Cemiloğlu İ. (1990). Kutadgu Bilig'de gençlik, ihtiyarlık ve ölüm fikri, *Türk Kültürü*, 330, 617-621.
- Clauson Sir G. (1972) *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Coşar A. M. (2008). Türk kültüründe hediyenin algılanışı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 38(38), 33-48.
- Çelebioğlu Â. (1985). Türk edebiyatında yaşnâmeler”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 151-286.
- Dankoff R. & Kelly J. (1985). *Mahmut el-Kāşgarî: Compendium of the Turkic dialects (Dīvān Luyāt at-Türk)*, (Edited and Translated with Introduction and Indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly), Part III, Harvard: Harvard University Press.
- Dorion L.-A. (2005). *Sokrates*. Ankara: Dost Yayınları.
- Elmalı M. (2016). *Dasakarmapathavadanamala*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Enginün İ. (2003). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları,
- Ercilasun A. B. & Akkyounlu Z. (2014). *Dīvānu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun A. B. (2009). *Türk dili tarihi*. Ankara Akçağ Yayınları.
- Ercilasun A. B. (2016), *Türk kağanlığı ve Türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erdal M. (1991). *Old Turkic word formation*. Volume II, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Eryılmaz D. (2011). Ermeni, Fransız ve Türk literatürlerinde anı türü, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Herodotos, (1973). *Herodot tarihi*, (Müntekim Ökmen, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kaçalin M. S. & Ölmez M. (2019). *Dīvānu Lugâti't-Türk*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Kaplan M. (1975). Kendi kendine değer verme. *Ünlü Yazarlardan Seçme Denemeler* (Sabahat Emir, Der.), İstanbul: Emir Yayınları.
- Kaplan M. (1998). Hâtırat üzerine, *Edebiyatımızın içinden* (s. 137-140), İstanbul: Dergah Yayınları
- Kavcar C.& Oğuzkan F. (1999). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaya D. (2012). Âşık Edebiyatında yaşnâmeler, (Ed.) H. Bacanlı, Ş. Işık Terzi *Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişimi ve Psikolojisi* (s. 573-605), İstanbul: Açılım Kitap.
- Kocaoğlu T. (1970). Kutadgu Bilig'de pişmanlık duygusu, *Türk Dünyası Dergisi*, 4(16), 20-21.
- Ksenophon. (1962). Anabasis I-II. (Hayrullah Örs, Çev.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.*
- Ksenophon. (1994). Sokrates'ten anılar* (Canan Şentuna, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Le Coq von A. (1941). *Huastuanıft*. (S. Himran, Çev.). Ankara: Ulusal Matbaa.
- Nalbant M. V. (2016). Yaşnâme geleneği içinde Kutadgu Bilig ve Kutadgu Bilig'de yaş konusu, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 179-191.
- Naskali G. E. (2007). Hediyelik kelimeler, *Hediye Kitabı*. (s. 233-239). (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Okay O. (1997). Hâtırat, *İslam ansiklopedisi*, (C. 16, s. 445-449), İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları
- Olgun İ. (1972). Anı türü ve Türk edebiyatında anı, *Türk Dili Dergisi*, Anı Özel Sayısı, 25(246), 403-427.
- Özbay B. (2014). *Huastuanıft*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir E. (1981). *Yazı ve yazınsal türler*, İstanbul: Karacan Yayınları.

- Rasanen M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*, Volume: I, Helsinki: Suomalais Ugrilainen Seura.
- Ross D. (2011). *Aristoteles*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sinan Paşa. (1971). *Tazarru'nâme*. (Mertol Tulum, Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şen M. (2007). Eski ve Orta Türkçede hediye kelimeleri, *Hediye Kitabı*, (s. 240-259), (Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şirin H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin T. (1997). Yusuf Has Hâcib ve Cahit Sıtkı Tarancı'da gençlik, yaşlılık ve ölüm, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış, Nevin Önberk Armağanı*, (s. 343-350). Ankara. Simurg Yayınları.
- Teres E. (2008). Ertüt~ belek sözcükleri üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/1, 367-370.
- Uluğlar E. B. (2006). *1918-1928 yılları arası Türk Edebiyatında hatıra türü*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yavuz K. (2008). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 36, 137-180.